

Александра Д. Вукић¹

Самостални истраживач

<https://orcid.org/0009-0005-0476-0589>

ОРВЕЛОВА 1984 КАО ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКИ ОДГОВОР НА (АНТИ) УТОПИЈУ – ОД АПСУРДА ДО БУНТА

Предмет рада јесте анализа романа 1984 Џорџа Орвела кроз призму егзистенцијалистичке филозофије, с посебним освртом на појмове апсурда, слободе, избора, побуне и тоталитаризма. Полазећи од теоријских поставки Албера Камија, настојаћемо да покажемо како Орвелова дистопија представља филозофску студију постепеног урушавања егзистенцијалистичког субјекта, а не искључиво критику једног политичког система. Посебна пажња биће усмерена на лик Винстона Смита, *егзистенцијалистичкој њобудњеној човека*, који, упркос свести о немогућности успеха, покушава да очува унутрашњу слободу, способност мишљења, сећања и аутентичног осећања. Рад посебан акценат ставља на однос апсурда и побуне, показујући да се *оштор* увек не испољава кроз организовану револуцију, већ личне и унутрашње изборе човека. Покушаћемо да укажемо на чињеницу да се управо кроз дистопијске моделе друштва најјасније огледа егзистенцијалистичка критика утопијског пројекта, указујући да је свака визија потпуно рестриктивно уређеног света, уколико тежи елиминацији унутрашњег дијалога и индивидуалне свести, нужно у супротности са основним принципима егзистенцијализма.

Кључне речи: 1984, тоталитаризам, филозофија егзистенције, утопија, апсурд, *њобудњени човек*

1. Егзистенцијалистички одговор на (анти)утопију

Егзистенцијалистички одговор на (анти)утопијски дискурс произилази из самих темељних постулата филозофије егзистенције, која човека посматра као радикално слободно, одговорно и самосвесно биће. Док утопијски модели настоје да успоставе коначан, стабилан и рационално организован поредак у којем је неизвесност елиминисана, егзистенцијализам полази од претпоставке да је човек биће које се конституише кроз избор. Из наведеног следи да сваки покушај потпуног уређења стварности, који би искључио могућност унутрашњег преиспитивања и индивидуалне аутономије, неминовно доводи у питање само језгро људског постојања.

„Дефиниције утопије се разликују: поједини теоретичари сматрају да је утопија пре свега књижевна фикција, док је други тумаче као политичку визију”² (LEVITAS 2010: 13). Мада, „утопија, у свом колоквијалном значењу, обухвата два смисла: добро, али непостојеће, а самим тим и немогуће друштво. Ова двосмисленост потиче од дела *Утопија* Томаса Мора, први пут објављеног на латинском јези-

¹ a.vukic-21144@filfak.ni.ac.rs

² Сви преводи наведени у овом раду су ауторски.

ку 1516. године” (LEVITAS 2010: 2). Утопија тако у својој радикализованој форми прераста у систем који не толерише разлику, сумњу нити алтернативно мишљење. Егзистенцијалистички одговор на (анти)утопију стога подразумева разоткривање њихове унутрашње логике, која тежи да појединца сведе на функцију, обичан број у оквиру унапред дефинисаног система вредности.

У теоријском смислу, овај *одговор* заснива се на схватању да је слобода нераздвојива од свести и одговорности. Човек није слободан зато што живи у околностима које му то омогућавају, него зато што је способан да се према тим околностима односи, да их тумачи и критички преиспитује. Уколико се та способност потисне или онемогући, долази до редукције субјекта на објекат политичке воље. У том контексту, (анти)утопијски наративи, нарочито у свом тоталитарном облику, представљају радикалну негацију егзистенцијалистичког појма човека, будући да настоје да елиминишу слободу деловања, али и унутрашњу аутономију човековог мишљења. Али чак и унутар једног таквог система, простор свести остаје још увек једино место потенцијалне аутентичности, представљајући тако кључну тачку отпора, јер омогућава појединцу да задржи дистанцу према наметнутим интерпретацијама стварности, те да сопствено постојање не сведе на прихватање готових истина.

2. Човек као слободно биће у егзистенцијализму

„Филозофија *еџистѣнције* представља правац у савременој филозофији који проблем људске егзистенције / постојања ставља у центар пажње. [...] Егзистенцијалисти схватају *еџистѣнцију* као специфичан облик *људској* постојања, који се од постојања других ствари у свету разликује по томе што је човек једино биће које се свесно односи према свом постојању” (САВИЋ, ЦВЕТКОВИЋ, ЦЕКИЋ 2012: 285).

„Писци који су се бавили егзистенцијализмом, ослањајући се на то како је он конфигуриран код Кјеркегора, неминовно су долазили до тачке када се у њима јављала свест да егзистенција појединца губи смисао у савременом свету, будући да је његова добробит нераскидиво повезана са општедруштвеним кретањима” (РАДУЛОВИЋ ЛОЈАНИЦА, СТАМЕНКОВИЋ 2013: 51). Димензију слободе као нужности и терета својих одлука Сартр означава формулацијом да је човек *осуђен на слободу*, наглашавајући да појединац не може избећи избор, нити одговорност која из њега произлази.

О личном избору између двеју контрадикторних могућности говорио је и Карл Јасперс (1883–1969). „Суштина егзистенције изражава доживљај несигурности који човек упознаје у *јраничним ситуацијама*, као што су *смрт, кривица, борба и њајња*. Једна од најизраженијих граничних ситуација за Јасперса [...] јесте свакако и долазак нациста на власт и разарање Европе током Другог светског рата” (Filozofija i... Karl Jaspers 2018). Ови историјски догађаји нису били само политичке катастрофе, већ и *моралне кризе* које су захтевале од појединца да се определи у условима екстремног притиска, принуде и страха.

3. Апсурд, избор и одговорност – егзистенцијалистички став према *лажној стварности*

Теорија апсурда Албера Камија заснована је на *људској тежњи ка јасноћи и смислу у свешћу који не нуди ниједно од њих двоје*, а детаљније ју је обрадио у филозофском есеју *Мисли о Сизифу* (1942) и романима *Странац* (1942) и *Кућа* (1947). „Ками држи да апсурд настаје када се људска тежња за срећом и спознајом сусретне с безумношћу и хладноћом свијета” (ГУЋ 2017: 272). Важно је истаћи да апсурд не води ка релативизму или нихилизму, како су неки сматрали, него ка одбијању лажних утеха и илузија коначног смисла, захтевајући да појединац дела без икаквог апсолутног ослоња.

У тоталитарним системима, друштвено одобравање тзв. *лажне стварности* постаје средство за репродукцију *колеktivној самозаваравања*. Свест појединца о слободи и одговорности бива системски потиснута, а критичко мишљење замењено прихватањем јавних догми. Поред тога, друштвено конструисана *лажна стварност* омогућава тоталитарном наративу да одржава илузију хармоније, рационалности и оправданости свог постојања.

Овакав модел представљен је у Орвеловој 1984, где се утопијско обећање апсолутног реда и сигурности преобраћа у систем потпуне контроле и репресије над свешћу појединца. „Да би развио овај репресивни свет смештен у 1984. годину, Орвел је користио запажања стечена у комунистичким државама које су већ постојале 1940-их” (НАМЕЕД 2022: 3450–3451). Концепти као што су *двомисао*, *Новојовор* и стална ревизија прошлости представљају механизме кроз које систем настоји да укине егзистенцијалну свест субјекта. Када је појединцу онемогућено да разликује истину од лажи, као и да сопствено искуство артикулише језиком, нестаје могућност личног избора. Зато је свет Океаније затворени семантички универзум у којем су значења унапред одређена, а свака алтернатива проглашава се за јерес.

4. Побуна као потврда аутентичности

Ками нам посредством античког мита о човеку, који је био осуђен да бесконачно понавља исти бесмислени поступак „гурања камена до врха једне планине, одакле је камен поново падао услед своје сопствене тежине” (КАМИ 2019: 119), показује да је само упорно стремљење ка успеху довољно да испуни човека срећом, закључујући да „Своје бreme увек изнова проналазимо. [...] Сама борба да се стигне до врха довољна је да испуни људско срце. Сизифа треба да замислимо као срећног” (КАМИ 2019: 123).

Сизиф јесте срећан у оним моментима у којима постаје свестан да, упркос апсурдности сопствене судбине, постоји могућност да камен буде постављен на врх планине, макар и привремено, пре његовог неминовног пада. Пренесено на шири, егзистенцијални план, ова ситуација може се разумети и као положај обичног човека, чија нада у боље сутра или праведнији свет не почива на уверењу да ће неправде бити укинуте, већ на одлуци да се упркос њиховом постојању појединац не одрекне сопственог деловања. У том смислу, нада не представља утеху нити обећање коначног смисла, већ чин *ошћора*, кроз који човек потврђује сопствену слободу и аутентичност.

Само десетак година касније, Ками ће објавити *Побуњеној човека* – есеје у којима анализира смисао побуне и револуције. Побуњени човек тако представља архетип усамљеног, егзистенцијалног субјекта који каже *велико еџистџеницијалистичко He!* апсурдним и наметнутим системима, али чија побуна није усмерена ка конкретној политичкој револуцији, већ представља универзални чин одбијања покорности и прихватања лажних апсолута. „Када из свести жртве нестане представа недужности, онда сила постаје једина вредност која се поштује у свету у коме влада незнађе и очајање” (КАМИ 2021: 215).

5. Винстонов егзистенцијалистички *дунџ*

Према филозофији егзистенције, сваком човеку су дате две могућности: да се помири са несавршеношћу света или да до револта и дунта дође уочавањем апсурдног. „Како Винстон почиње да преиспитује идеологију Партије и тражи истину, доживљава егзистенцијалну кризу. Ова криза се односи на основна питања идентитета, сврхе и природе истине. Његово путовање представља борбу за повратак идентитета у свету који жели да га избрише” (VERMA, PRIYANKA 2024: 145). Винстонов почетни *оџџор*, који се рађа као сумња и одвија се унутар његовог ума, открива да је последње уточиште слободе управо простор мишљења – апстрактни простор, али и да је као такав први на удару режима који тежи апсолутној контроли.

Писање дневника представља Смитов покушај да фиксира оно што је у званичном дискурсу проглашено нестабилним, непоузданим или непостојећим: прошлост, лично искуство и истина. Дневник тако функционише као сведочанство субјективног доживљаја света, али и као покушај да се успостави временска линија која није у потпуности подређена званичној историји режима.

„Будућности или прошлости, времену у коме је мисао слободна, у коме се људи разликују међу собом и не живе усамљени – времену у коме постоји истина и у коме се оно што је учињено не може повући: Из доба једноликости, из доба самоће, из доба Великог Брата, из доба двомисли – поздрави!” (ОРБЕЛ 2016: 28)

Запажамо да се кроз дневник испољава и потреба за дијалогом, али и *расцеџљеност* Смитове личности. Апсурд се додатно продубљује чињеницом да Винстон пише знајући да његови записи немају практичну сврху нити извесног адресата. Он није уверен да ће дневник икада бити прочитан, нити да ће преживети време у коме је настао. Сам дискурс дневника не нуди излаз из апсурдности, али потврђује постојање субјекта који је те ситуације свестан, што Винстона, унутар наративне структуре романа, позиционира као егзистенцијалистички обликованог *џобуњеника*.

Записивање мисли у дневник може се разумети и као покушај самоконституисања субјекта у условима радикалне дехуманизације. Винстон осећа да је стварност у којој живи погрешна, али није у стању да формулише алтернативни поредак који би ту погрешку исправио. Апсурд се не испољава као отворени *хаос* или потпуно одсуство реда, већ као прецизно конфигурисана нелогичност. У таквом контексту, писање дневника је само један од покушаја да појединац артикулише значење у стању у којем је свака стабилна референтна тачка доведена у питање.

Смитова свест функционише као виртуелни простор у коме се још увек одржава могућност критичке дистанце и постојање правичног поретка, ма колико она била фрагментарна и неуравнотежена. Он непрестано осећа да нешто у стварности *није како треба*, мада му недостају језик, појмови и историјске чињенице да би то уверење могао рационално да артикулише. Винстонов унутрашњи живот обележен је сталним стањем напетости и растрзаности између прихватања и одбијања, послушности и индивидуалности. Записивањем мисли, успомена и недоумица, уводи се временски размак између доживљеног и артикулисаног, чиме се нарушава идеја да постоји само *сага*, које је увек исто и увек исправно. Тај размак, ма колико био непоуздан, омогућава постојање *субјективної времена* – времена које није у потпуности синхронизовано са званичним партијским током историје. Упркос свеобухватној идеолошкој контроли, Смит унутар себе одржава одређену дистанцу према партијској логици, што представља прву пукотину у тоталитарном режиму. Његова неспособност да у потпуности прихвати принципе *двомисли* и апсолутну релативизацију истине сведочи о постојању остатка критичке свести који систем није у стању да елиминише. „Побуна у ствари каже – и говориће све више и експлицитније – да револуција мора делати не ради сопственог остварења [...] већ ради оног нејасног бића присутног у самом чину побуне” (КАМИ 2021: 290). У том смислу, сећања појединца као хронотоп не представљају архив историјских чињеница, него егзистенцијалистички *дуніи* против брисања индивидуалног трајања.

Један од кључних механизма тоталитарног поретка у Орвеловој визији јесте систематско разарање могућности колективне солидарности. Запажамо да друштво није организовано као заједница повезаних појединаца, већ као скуп изолованих јединки, које су међусобно прожете страхом и сумњом, а једина заједничка црта им је понизност према Великом Брату. Одсуство аутентичних хоризонталних односа представља темељ стабилности система: тамо где нема поверења, нема ни удруживања, а без удруживања нема ни отпора. Тоталитаризам, стога, не уништава само политичке институције грађанског друштва, већ и саму могућност интимне и етичке повезаности међу људима.

Жене и мушкарци се у Океанији налазе под контролом *Омладинске лиге ирошив секса*, механизма кроз који Партија регулише материнство и репродукцију. Тако сексуални однос своди искључиво на биолошку функцију, лишен емоционалности и задовољства, док се сваки облик приватног зближавања доживљава као потенцијална претња систему. Брак тако губи своју емотивну и друштвену суштину, постајући средство производње лојалног подмлатка. О разарању брака и породице као стабилног упоришта друштва, сазнајемо првенствено из Смитових промишљања о браку са својом првом женом, Кетрин.

Да би остварила свој крајњи циљ – производња изолованог појединца који је у потпуности зависан од државе – тоталитарна власт најпре мора тежити апсолутном уништењу свих породичних односа, с коначним циљем рађања лојалних подмладака, а звали су их *деца-хероји*.

„Она су обожавала Партију и све што је било с њом у вези. Песме, процесије, заставице, излети, вежбе са дрвеним пушкама, извикивање парола, обожавање Великог Брата – све је то за њих била величанствена игра. [...] Било је скоро нор-

мално да се људи изнад тридесете године плаше своје сопствене деце” (ОРВЕЛ 2016: 25).

Како су деца по природи неискварена, невина бића, која још увек нису свесна света око себе, најлакше их је контролисати и обликовати. Систематским преусмеравањем деље енергије и агресије ка тзв. *нејријателјима државе*, стварају се генерације које без преиспитивања прихватају наметнуту мржњу. Тако деца постају продужена рука Полиције мисли, а породични односи засновани на поверењу и блискости замењују се непријатношћу и опрезом.

Сама могућност остваривања праве и истинске љубави (Винстон – Џулија³) не обећава сигурност нити трајност, али обезбеђује појединцу да барем на кратко искуси постојање које није сведено на функцију. Иако је Винстонова и Џулијина романа започела из чистог пркоса према партијским начелима, временом ће ипак прерасти у нераскидиву везу и веру у осећање које надилази страх. Међутим, упркос искренности, њихова љубав и верност ће на самом крају ипак бити сломљени од стране Партије. Након што је њихова веза откривена, и Винстон и Џулија бивају подвргнути суровом процесу преваспитавања, чији је крајњи циљ брисање личних уверења, те повратак у стање потпуне идеолошке послушности. Казна се пре свега огледа у систематском *разарању свессти*, како би се обновила лојалност према Великом Брату. За разлику од Винстона, о Џулијином *сипрадању* не добијамо опширнији увид. Та наративна усмереност није случајна, јер се репресивни механизми тоталитаризма најпотпуније разоткривају управо посредством Смитовог искуства, те је он тако типични представника изолованог субјекта, на чијем примеру је лако уочљиво тоталитаристичко схватање: појединца одсеченог од друштва лакше је контролисати него оног који припада заједници.

Након коначног моралног слома, њихов поновни сусрет у кафани „Под кестеном” добија посебну, готово симболичку тежину. Простор кафане изабран је јер представља амбијент у којем се приватно и јавно додирују, али без могућности истинске интимности. У тренутку када се поново налазе једно поред другог, између њих више не постоји блискост, остала је само тишина оптерећена сећањем на издају и горчина. Увиђамо да љубав не представља бег из система, већ само привремено стварање простора унутар њега, у којем индивидуа може да делује на основу својих уверења, осећања и етике, а не само као пуки носилац друштвене улоге. Тај избор мотивисан је човековом егзистенцијалном потребом за аутентичним искуством, што љубав позиционира одмах иза писања дневника. Али поменута сцена заправо јесте коначни слом, а не тријумф њихове љубави, који се читава у стижу и сраму, немогућности да икада поново опросте сами себи оно што су пожелели особи коју су некада највише волели.

Посебну тежину овом сусрету даје чињеница да стихови песме „Под кестеном сенке дуге, продадосмо једно друго...” (ОРВЕЛ 2016: 242), који се појављују у Винстоновој свести, представљају унутрашњи одјек његовог искуства, потврђујући да је чин у Соби 101 оставио неизбрисив траг, јер издаја заправо представља психолошки крај без повратка, а не само пуки тренутак реакције на страх. Зато се

3 Џулија представља антипод Кетрин, Винстоновој бившој жени, о којој сазнајемо из његових сећања.

стихови и јављају као последица изгубљене блискости, тј. меланхолични доказ да систем не разара само тела и међуљудске односе, него и саму способност да се љубав доживи без сенке кривице.

Закључујемо да су и дневник и љубав облици личног избора, који се остварују упркос свести о њиховој *крхкости* и могућем нестанку. „На овај начин побуна показује да је корен живота и да се не може одбацити, а да се истовремено не одбаци и сам живот. Из њеног најчистијег излива гнева, увек се рађа неко биће. Побуна није ништа ако није љубав и плодност” (КАМИ 2021: 354). Навдени облици Винстоновог *дунџа* не укидају тоталитарни поредак, али указују на постојање унутрашњег простора у којем појединац још увек може да мисли, памти и осећа ван строго прописаних оквира. Винстонова интимна веза са Џулијом представља само један од аспеката егзистенцијалистичке побуне. Привремено делотворни тренуци близине омогућавају Смиту да искуство емоционалне и телесне интимности буде чин самосталног одлучивања, чин који се супротставља апсолутној доминацији Партије. У успешном креирању једног таквог, готово имагинарног простора лежи и нада за разарање тоталитарног поретка, јер ће се, упркос свим механизмима контроле, увек изнова појављивати појединци спремни да му се супротставе. Стварајући сопствене *виријуелне светове*, кроз мисао, сећање или љубав – они потврђују да власт над човеком никада не може бити у потпуности остварена.

„– Не можете створити такав свет какав сте ми сада описали. То је сан. Такав свет је немогућ. – Зашто? – Немогуће је засновати једну цивилизацију на страху, мржњи и суровости. – Зашто не? – Не знам – не тиче ме се. Некако ћете већ пропасти. Нешто ће вас победити. Победиће вас живот. [...] Ја у то верујем. Знам да ћете пропасти. Постоји нешто у васиони – не знам, неки дух, неки принцип – што никада нећете победити. – Па шта је то онда, који је то принцип који ће победити? – Не знам. Дух човека” (ОРВЕЛ 2016: 222–223).

Дијалог између Винстона и О’Брајена представља један од кључних филозофских сукоба: *судар* две визије света посредством сучељавања два антиподна лика. Док О’Брајен хладно заговара цивилизацију утемељену на страху, мржњи и суровости, Винстон се опире вером, а не аргументом. Његово уверење да је *немогуће засноваићи једну цивилизацију на сѝраху* не произилази из политичке анализе, већ из унутрашњег осећаја да постоји нешто у човеку што не може бити потпуно уништено и покорено. Иако не уме да именује тај принцип, он га препознаје као *дух човека*, као нематеријалну, али суштинску снагу која превазилази репресивну моћ. Посебно је значајно што Винстон нема доказ за своју тврдњу, јер он своје промишљање заснива на интуитивном уверењу да живот сам по себи не може трајно опстати у условима апсолутне и коначне контроле. Управо у тој немогућности да прецизно дефинише *принцип* крије се снага његовог става: он брани нешто што надилази рационалне категорије, а то је: човекова унутрашња слобода, способност да мисли, осећа и верује чак и онда када је лишен свих спољашњих ослонаца.

Овај тренутак природно води ка ширем разумевању отпора у роману. Сукоб са системом није нужно видљив кроз директне акције и револуције, већ се огледа у сваком Смитовом преиспитивању и у тренуцима у којима се одлучује за индивидуално мишљење. Његова егзистенцијална позиција показује да тоталитар-

ни систем, чак и у својој апсолутној индоктринацији, не може у потпуности контролисати живот појединца све док он задржава способност избора, етички кодекс, успомене, сећања и свест о сопственом постојању. Управо тај *дух човечји*, о којем Винстон говори, представља последњу линију одбране од потпуног поништавања личности.

У целини посматрано, Винстонов егзистенцијалистички *дунџ* не манифестује се као програмска / колективна акција усмерена ка рушењу тоталитарног поретка, већ као низ личних, унутрашњих избора који одржавају континуитет његовог идентитета и моралности. Писање дневника, ревидирање прошлости, одбијање да се прихвати званична верзија дистопијске стварности, као и емотивна блискост са Џулијом, не укидају апсурдност система, али потврђују постојање субјекта који остаје свестан сопствене одговорности и слободе избора.

Кроз призму Камијевог *Митта о Сизифу* и *Побуњеној човека*, Винстонова позиција у роману 1984 може се тумачити као репрезентативни пример егзистенцијалистичког *ошћора*: свестан немогућности успеха, он ипак истрајава у одржавању унутрашњег простора слободе, чиме апсурд доживљава као предуслов аутентичног избора. Као и код Сизифа, смисао не настаје у постизању циља, већ у самом чину упорног супротстављања логици система који настоји да субјекта редукује на објекат контроле. Егзистенцијалистички отпор зато није *колективни йројрам йребликовања свейта*, већ стална претња тоталитарном поретку управо јер почива на појединцу, који задржава способност мишљења, избора и моралног самоодређења.

6. Тоталитаризам као негација егзистенцијалистичког субјекта

Егзистенцијализам полази од претпоставке да је човек радикално слободно и одговорно биће, чије постојање није унапред одређено никаквом историјском нужношћу или идеолошким поретком. Управо из тог разлога, егзистенцијалистичка мисао показује изразито критички однос према тоталитарним системима, будући да они не теже политичкој и институционалној контроли, те укидају саме структуре субјективности на којој егзистенцијална слобода почива.

Тоталитаризам представља „форму владе која спада у општу класификацију диктатуре, систем у којем се технолошки напредна средства политичке моћи користе без ограничења од стране централизованог вођства елите у циљу спровођења тоталне друштвене револуције, укључујући и обликовање човека на основу одређених произвољних идеолошких претпоставки које вођство проглашава у атмосфери присилне сагласности целе популације” (RAZA, AWAN 2016: 30), а у оквиру политичког дискурса појављује као коначна и најдоследнија форма (анти) утопијског поретка. „Међутим, литература каже да утопија не постоји, али постоји њен супротан појам – дистопија. Утопија је замишљено идеално место за живот, али је недостижна, док се дистопија означава као лоше место. Друштво које је лоше за живот сматра се дистопијом или дистопијским друштвом” (RAZA, AWAN 2016: 32).

У сржи егзистенцијалистичког поимања човека налази се идеја да је слободни појединац субјект избора, одговорности и смисленог деловања, чак и у условима крајњих детерминисаности. Насупрот томе, тоталитарни поредак представља потпуно опонентну *филозофију*, настојећи да појединца редукује на функцију

система, *заменљиви гео у машинерији*, одузимајући му статус аутономног субјекта и мислећег бића, претварајући га у носиоца унапред задатих улога, уверења и реакција. Та редукција не односи се искључиво на спољашње понашање, већ пре свега на унутрашњи простор свести, у којем егзистенцијалистичка филозофија препознаје последње уточиште слободе.

У потискивању апсурда Ками препознаје опасност по људско достојанство и постојање, јер одрицање од апсурда подразумева и одрицање од слободе. Тоталитаризам, стога, негира егзистенцијалистичког субјекта на више међусобно повезаних нивоа: укидањем избора, релативизацијом одговорности, деструкцијом аутентичности и наметањем лажног смисла. Индивидуа у таквом систему више није биће које се одређује кроз сопствене поступке, већ марионета у рукама Партије. Његова свест постаје простор контроле, а не слободе, док се унутрашњи дијалог замењује репродукцијом званичног дискурса. Уништавањем могућности унутрашњег избора, тоталитаризам настоји да укине саму основу људског постојања према филозофији егзистенције. Управо зато егзистенцијализам у тоталитаризму не препознаје тек један од могућих политичких поредака, већ крајњу форму дехуманизације света, у коме човек престаје да буде субјект и постаје средство. Тумачење репресивних (политичких) система у односу са егзистенцијализмом омогућава нам да се тоталитарни поредак не сагледава искључиво као историјски или политички феномен, већ као систем који директно угрожава темељне категорије човековог бивствовања.

Негација субјекта остварује се кроз контролу језика, историје и мишљења, чиме се појединцу укида не само слобода деловања, већ и слобода личне интерпретације стварности. Важно је напоменути да „дистопијска књижевност има и свој специфичан језик или дијалект. Користе се сленгови и специфичан вокабулар. У Орвеловој 1984 појављује се *Новојовор*, посебан језик са ограниченим значењем речи” (RAZA, AWAN 2016: 24). *Новојовор*, систематски редуктован језик, онемогућава формулисање критичке мисли, те се тиме унапред укида могућност избора, што директно кореспондира са егзистенцијалистичком тезом да је слобода неодвојива од способности мишљења. Истовремено, континуирано прекрајање прошлости у Министарству истине онемогућава личну и колективну историјску свест, чиме се субјект лишава временског континуитета који је неопходан за аутентично саморазумевање.

Запажамо да 1984 функционише као књижевна студија крајњих домета негације егзистенцијалистичког субјекта. Орвел читаоцима успешно представља визију друштва и будућности након укидања претпоставке слободе, избора и одговорности. Човек престаје да буде *биће за себе* у Сартровом смислу и постаје потпуно обликован *производ система*. Управо у томе лежи дубока филозофска блискост Орвелове дистопије и егзистенцијалистичке критике тоталитаризма, као два антиподна погледа на свет.

7. Закључак: о последњем упоришту човечности

Иако на површинском плану делује као прича о појединцу који се (безуспешно) бори против репресивног тоталитарног апарата, осликаног у лику Великог Брата, роман 1984 заправо је наратив о злоупотреби моћи, а Винстон Смит

представља сваког *мислећеј судјекта*, који одбија да буде укалупљен у свет који, као такав, није и не може бити створен. Захваљујући Винстоновом лику, појединац се показује као место на којем се поменута структура огледа, али и као потенцијална тачка егзистенцијалистичког отпора, чије постепено гашење означава коначну победу описаног режима.

Овакво постављено тумачење имплицира песимистички крај романа, али и судбине самог човечанства. С друге стране, књижевност би, у својој суштини, требало да носи могућност сазнања, (само)спознаје и унутрашњег преображаја, јер уколико из прочитаног не произилази макар трачак наде, читање постаје тек празан сусрет са речима. С овим у вези јесте и кључно питање нашег рада: где се 1984. крије нада у свеобухватно контролисаном друштвеном систему Океаније? Схватајући свет у коме живи, наслућујемо да је и Смит често тражио одговор на ово питање. Ипак, у својој прибраности и свесности, једне ствари је до самог краја остао несвестан, а то је да је сва нада, коју је одувек тражио, лежала у њему – у човеку који нас је, из доба Великог Брата, пишући дневник за будућност, упозорио на слом личности, који следи, уколико постанемо празне марионете, којима ће управљати аспстрактни идеолози без идентитета у стварности.

Међутим, на једно Партија није рачунала, а то је да како ће у свету увек постојати *ојијеност моћи* и *осећај јажења нејријателја који је десомоћан*, тако ће и у сваком друштву постојати појединац, који ће се (по)бунити и борити за правду, или чак двоје, који ће се, упркос свим забранама, волети. Искреност, чистота и човечност остају последње упориште отпора, оно што ниједан тоталитарни режим не може до краја покорити, ма колико настојао да преобликује свет и човека у њему.

Рецепцијски аспект романа указује на његову трајну актуелност, јер читаоцу омогућава да у различитим историјским и друштвеним контекстима препозна обрасце репресивне и апсолутне контроле. Тако Орвелово дело превазилази сопствени временски оквир и постаје парадигма за разумевање различитих облика моћи.

На самом крају, ваљало би одговорити и на питање: да ли је роман 1984 заправо пројекат или пророчанство? Наиме, одговор на ову дилему не мора да буде ниједан од понуђених. Како припада корпусу дистопијске, односно антиутопијске књижевности, у којој се пројекција будућности користи као средство критике савременог друштвеног поретка, закључујемо да Орвелова визија не представља само имагинарни свет, него и аналитички модел тоталитарног система, који разоткрива крајње последице идеолошке доминације над човеком. Описујући будућност какву је видео на основу појединаца, који жуде за моћи, Орвел је заправо описао пројекат који вековима уназад постоји, а који ће, ма колико се изнова обликовао, заувек остати само недовршен покушај илузије потпуног овладавања човечанством.

Ако година 1984. и држава Океанија представљају само имагинарни хронотоп романа, онда оно, што је у њему описано, превазилази фикцију. Роман тако остаје као вечно упозорење на свет који настаје постепеним пристајањем на лажи, тишину, заборав и неправду, где, у антиутопијској ноћној мори, није најважније остати жив, него остати човек. Онога тренутка када прихватимо лажне идеале и одрекнемо се сопственог *ја*, дистопија постаје наша свакодневница, а 1984. ближа

него икад. Зато можемо закључити да моћ не припада самом систему, већ сваком појединцу, који између страха и тишине бира слободу, јер како каже сама парола Партије: *Ко контролише прошлост, контролише будућност; ко контролише садашњост, контролише прошлост.*

Све(т) лежи у нама.

Цитирана литература

- GUĆ 2017: GUĆ, Josip. „Etički aspekti Camusova Pobunjenog čovjeka”. U: FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA 146. God. 37, Sv. 2, 2017. str. 271–287. [orig.] GUĆ, Josip. „Etički aspekti Camusova Pobunjenog čovjeka”. U: FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA 146. God. 37, Sv. 2, 2017. str. 271–287.
- HAMEED 2022: HAMEED, Noor Ahmad. „Totalitarianism in George Orwell’s 1984”. *Res Militaris*, Vol. 12, No. 2, Summer-Autumn 2022. pp. 3444–3453. [orig.] HAMEED, Noor Ahmad. „Totalitarianism in George Orwell’s 1984”. *Res Militaris*, Vol. 12, No. 2, Summer-Autumn 2022. pp. 3444–3453.
- KAMI 2019: KAMI, Alber. *Mit o Sizifu*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2019. [orig.] KAMI, Alber. *Mit o Sizifu*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2019.
- KAMI 2021: KAMI, Alber. *Pobunjeni čovek*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2021. [orig.] KAMI, Alber. *Pobunjeni čovek*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2021.
- LEVITAS 2010: LEVITAS, Ruth. *The Concept of Utopia*. Berlin: Peter Lang, 2010. [orig.] LEVITAS, Ruth. *The Concept of Utopia*. Berlin: Peter Lang, 2010.
- ORVEL 2016: ORVEL, Džordž. *1984; Životinjska farma*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2016. [orig.] ORVEL, Džordž. *1984; Životinjska farma*. Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2016.
- RADULOVIĆ LOJANICA, STAMENKOVIĆ 2013: RADULOVIĆ LOJANICA, Milica. STAMENKOVIĆ, Ivan. „Elementi fantazmagorije kao proizvod (pod)svesnog otpora tehnokraciji: distopija – fantastika ili realnost”. U: D. Bošković (ur.). *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa VII međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (26–27. X 2012)*. Knj. 2. *Nemoguće: zavet čoveka i književnosti*. Kragujevac, 2013. str. 51–54. [orig.] РАДУЛОВИЋ ЛОЈАНИЦА, Милица. СТАМЕНКОВИЋ, Иван. „Елементи фантазмагорије као производ (под)свесног отпора технократији: дистопија – фантастика или реалност”. У: Д. Бошковић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (26–27. X 2012)*. Књ. 2. *Немогуће: завет човека и књижевности*. Крагујевац, 2013. стр. 51–54.
- RAZA, AWAN 2016: RAZA, Syed Ahmad. AWAN, Abdul Ghafoor. „The Effects of Totalitarianism and Marxism Towards Dystopian Society in George Orwell’s Selected Fictions”. *Global Journal of Management and Social Sciences*. Vol. 2, No. 4, 2016. pp. 21–37. [orig.] RAZA, Syed Ahmad. AWAN, Abdul Ghafoor. „The Effects of Totalitarianism and Marxism Towards Dystopian Society in George Orwell’s Selected Fictions”. *Global Journal of Management and Social Sciences*. Vol. 2, No. 4, 2016. pp. 21–37.
- RTS Образовно-naučni program. *Filozofija i... Karl Jaspers*. Urednik i autor: Jasmina Vujanović Milošević, gost: Robert Stojilović. <<https://www.youtube.com/watch?v=AIID-8tYdEI&t=1s>> 11. 12. 2025.
- SAVIĆ, CVETKOVIĆ, CEKIĆ 2012: SAVIĆ, Mile. CVETKOVIĆ, N. Vladimir. CEKIĆ, Nenad. *Filozofija za IV razred gimnazije i stručnih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2012. [orig.] САВИЋ, Миле. ЦВЕТКОВИЋ, Н. Владимир. ЦЕКИЋ, Ненад. *Филозофија за IV разред гимназије и стручних школа*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.

VERMA, PRIYANKA 2024: VERMA, Avanika. PRIYANKA, Prachi. „Cultish Crisis in Dystopias: A Close Reading of 1984 by George Orwell”. *Creative Flight: An International Half-Yearly Open Access Peer-Reviewed E-Journal in English*. Vol. 5, No. 1, april 2024. pp. 122–148. [orig.] VERMA, Avanika. PRIYANKA, Prachi. „Cultish Crisis in Dystopias: A Close Reading of 1984 by George Orwell”. *Creative Flight: An International Half-Yearly Open Access Peer-Reviewed E-Journal in English*. Vol. 5, No. 1, april 2024. pp. 122–148.

Aleksandra D. Vukić

ORWELL'S "1984" AS AN EXISTENTIALIST RESPONSE TO AN (ANTI)UTOPIA - FROM ABSURDITY TO REBELLION

Summary

The object of this paper is analyzing the novel "1984" by George Orwell through the prism of existentialist philosophy, with a particular focus on the notions of absurdity, freedom, choice, rebellion and totalitarianism. Approaching from the theoretical standpoint of Albert Camus, we shall aim to demonstrate that Orwell's dystopia represents a philosophical study of a gradual collapse of an existentialist subject and not just a critique of a political system. The character of Winston Smith will be targeted specifically, an existentialist rebel, who attempts to maintain internal freedom, ability of thought, memory and authentic feeling in spite of his awareness of the unfeasibility of success. The work focuses additionally on the relationship between absurdity and rebellion, showing that resistance manifests not only through an organized revolution, but also through internal, personal choices of a man. We shall attempt to illustrate the fact that it is precisely dystopian models of society that reflect existentialist critiques of a utopian project most clearly, implying that every vision of an entirely restrictively organized world, if it gravitates toward the elimination of internal dialogue and individual consciousness, is inescapably opposed to the essential principles of existentialism.

Key words: "1984", totalitarianism, existentialist philosophy, utopia, absurdity, *the rebel*